

TERMÉS

Adatok a XVII. századi Csejte történetéből

A XIX. századi magyar lexikonok így írják le Csejtét: kisközség Nyitra vármegye vágújhelyi járásában. A falut először 1263-ban említi oklevél Chehthe alakban. Ez a szlovák Čechta személynévből keletkezett, jelentése Csechta emberei, utódai (lásd: Čechta cseh személynév!)¹ Az írott forrásokban először 1505-ben jelenik meg Csejte formában. Szlovák neve Čachtice, németül Schächtitz. A település Vágújhelytől (Nové Mesto nad Váhom) öt kilométernyire, délnyugatra fekszik.

A magyar történelemben többször találkozunk a névvel, ennek számos oka van. Elsőként a szerencsés földrajzi fekvését érdemes megemlíteni. A Vág folyó völgyében található, ahol fontos útvonal vezetett. Ezen keresztül lehetett az északnyugati részben élőknek megközelíteni Pozsonyt, Bécsset, Budát, vagy éppen a cseh-morva vidéket. A falu közelében épült föl az 1260–70-es években a jelentős és erős végvár. (Szerepét csak a Rákóczi-szabadságharc után veszítette el, s mivel feleslegessé vált, fölrobbantották.)

A település már 1392-ben városi rangú lett, s évi hat országos vásár megtartására kapott jogot. Iparosok telepedtek a mezővároskába, jelentős kereskedelmet bonyolítottak le a környékbeliekkel és más, távoli árusokkal. Római katolikus temploma is korai, 1370–1390 között épült gótikus stílusban, a későbbiekben többször átépítették, bővítették. Az Árpád-házi Szent László király emlékére felszentelt templom így kapott mára barokk külsőt.

A település a török korban lett az ország egyik leggazdagabb családjának, a Nádasdyaknak a tulajdonosa. Nádasdy Ferenc, a híres törökverő (fekete bég) szerezte meg más, korábbi birtokai mellé. A pontos évszámot is tudjuk, 1602-től lett az övék, s 1603. április 15-én alapították meg és foglalták el csejte „jószágukat”.

A XVI. században magában a faluban egy kastély épült, amelyet az új tulajdonosok reneszánsz stílusban átépítettek, majd a XVII. század végén bővítették. A jelenleg is álló kastélynak olyan híres család tagjai lettek a lakói, amelyek nádort, országbíró, országos főkapitányt, s más jeles személyiségeket adott az akkori Magyarországnak. Ezek után elképzelhető, hogy hány magas rangú egyén vendégeskedett vagy szállt meg utazás közben a kastélyban. A leirtak mind azt bizonyítják, hogy Csejte szerepe jelentős volt a XVII. században.

A továbbiakban tekintsünk át egy ránk maradt feljegyzéssort, amely 1603–1695 között készült, és Komáromy András közölte a Történelmi Tár című sorozatban.² Amint írja a végén, ez egy másolat a homonnai Drugeth-Csáky levéltár anyagából. A közlemény semmi kiegészítő információt nem tartalmaz, így nem tudjuk meg a szerző nevét, a nyelvi és történelmi emlék fennmaradásának körülményeit sem. Csupán egyéb momentumokból következtethetünk ki néhány feltételezést.

A dokumentum első mondata teljesen elkülönül az események leírásától. Ez a következő: *Némely jeles dolgok, az kik ez elmúlt saeculumban csejthei dominiumban történtek.* A saeculum itt nem emberöltőt (amely általában 23–25 év), hanem időszakot jelent, a dominium pedig inkább birtokot. A feljegyzéssort valószínűleg két ember készíthette. Az első egy-háromévenként írta le feljegyzéseit, nagyon röviden és tömören, pontos keltezéssel 1603-tól 1633-ig. A másik majdnem harminc év kihagyás után folytatta ezt 1660 és 1695 között. Az ő mondatai hosszabbak, körülírásokat használ, sokkal több benne a latin kifejezés, mint az előbbiben. Egyikük foglalkozását sem ismerjük, de mindketten jól ismerték a latin nyelvet, s a Nádasdy családnak hű emberei lehetnek. Ennek ellenére semmi elfogultságot nem érezhetünk írásukban, nagyon tárgyilagosak. Nem papok lehettek, mert mellőznek mindenféle vallási feljegyzést, nyelvi elemet, inkább íródeákra gyanakodhatunk. S hogy ők mit tartottak jeles dolgoknak, az nagyon szubjektív volt, ezekből emelem ki a Csejtére vonatkozókat. A Nádasdy család életéről írott részek történelemből, genealógiákból többnyire ismertek, bár ezek közt is olvashatunk új elemeket.

¹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 314.

² Komáromy András: Adatok Csejte történetéhez. Történelmi Tár. Bp., 1899. 722–724.

Az elsőt már említettem, a birtok elfoglalásának a napját. A következő feljegyzés a szent koronára vonatkozik. 1608. április 17-én mentek a magyarok Csejtén keresztül Prágába a császárhoz a koronáért, aki visszaadta azt, s július 10-én érkeztek meg vele Magyarországra. A szűkszavú két mondat nem írja le részletesen a történetet, valószínűleg a maga korában mindenki tudott róla. Ennek történelmi előzménye a következő volt. 1572-ben koronázták Habsburg Rudolf császárt magyar királlyá, ezáltal a korona először Bécsbe került. A császár az udvarát 1583-ban Prágába helyezte át, s így vitte magával az ereklyét is. Mátyás főherceg azonban kénytelen volt a bátyját 1608-ban a trónról lemondatni, mivel annyira elhatalmasodott rajta az elmebaj. II. Mátyás koronázását követően országgyűlési törvényt hoztak a magyar korona visszahozásáról, annak helyéről és őrzéséről. Így került a Szent Korona a pozsonyi vár öregtornyába, és a koronaöri szerep egyikét a mindenkor pozsonyi főispán látta el. A feljegyzés írója apró megjegyzéssel fejezte ki örömét: *hazaérkezett Magyarországra.*

A fennkölt sorok után 1609-ben egy prózaiabb, de a falu életében jelentős eseményt örökített meg röviden. Július 29-én a csejtei patak annyira megáradt, hogy házakat öntött el, elsodorta a hidat, még a mezőben a kepéket is. Sajnos az eseményt feljegyző nem írta le a folyócska nevét, így 400 év távlatából csak következtetni lehet arra, hogy a mai Jablonka-patakról lehet szó.³ Hogy volt-e magyar elnevezése, azt sem tudjuk meg. Az Almás-patak fordítás lenne tán a legmegfelelőbb. A Fehér-Kárpátok délnyugati felében a Polianka Jablonka nevű részen található a forrásvidéke. Onomatológiai megfigyelés, hogy vízneveink nagyon állandóak, akár évezredekig is megőrzik elnevezésüket. Alaki változás történhet egy-egy más ajkú, odatelepült nép nyelvében, mivel saját nyelvük rendszeréhez igazítják azt. Új nevet csak akkor kapnak, ha mesterséges, emberi beavatkozás történik (szabályozás, új mederbe terelés), azonban ez is nagyon ritkán fordult elő. (Az időrendet nem tartva pontosan, 1628-ban még egy árvízről kapunk tudósítást. Ekkor július 26-án a Vág folyó áradása okozott sok kárt a település népének.)

1624. június 5-én kozákok támadtak (Vág)Újhelyre, valamint Csejterre és sok embert megöltek. Sajnos az okokról nem esik említés. Ismert, hogy a kozákok fegyveres harcra szervezett katonák voltak, és egy részük épp ebben az időszakban a lengyel királynál látott el határári szolgálatot. A leírásból nem derül ki, hogy ők voltak-e a támadók? Erre június 21-én „Forgács hada” szállta meg a településeket 400 lovas és 250 gyalogos katonával – mint írja. A történet szereplője valószínűleg Forgách Ádám, aki több nevezetes csatában is részt vett.

A reformáció elterjedéséről és híveik üldözéséről szintén nagyon rövid tudósítással él a sorok írója. 1621-ben Morvaországból menekültek ide „új keresztények”, akik Csaszkocon (Častkovce) kaptak helyet. 1629-ben pedig száműzött csehek érkeztek Újhelybe. Érdekes, hogy később, 1660-ban pedig maga Nádasdy Ferenc üzte el azokat a lutheránus prédikátorokat a csejtei és a beckói birtokról, akiket korábban még az „öreg atyjá” hívott meg oda tevékenykedni.

Újra egy jelentéktelennek tűnő leírás szól arról, hogy 1629-ben olyan ritka hideg nyár volt, hogy ebben az esztendőben *se hernyó, se cserebogár, se bolha, se szúnyog* nem volt. Mint korábban említettem, nem kívánok részletesen foglalkozni a Nádasdy-családról szóló, ismert elemekkel, azonban néhányat mégis szeretnék kiemelni közülük. Báthory Erzsébet asszonyt 1610. december 29-én vacsora után a faluban lévő kastélyban fogták el, majd másnap vitték föl a várba, ahol évekig raboskodott. 1614. augusztus 21-én éjjel két órakor hunyt el. Feltehetően csak ideiglenesen temették el először, mivel a feljegyző szerint november 25-én helyezték végső nyughelyére a csejtei templomban. Valószínűleg addigra készült el a kriptája.

1620-ban történt Nádasdy Pál kézfogója, azaz eljegyzése a második feleségével, Révai Judittal (első felesége Forgách Judit volt). Három fiuk is született Csejtén: György (1621), Ferenc (1623) és Tamás (1631). Valószínűleg egyikük sem érthette meg a felnőttkort, mivel a családi genealógia nem említi

³ <http://hrachoviste.sk/?p=180> „A Jablonka és a Turanka patakok összefolyásánál, a csejtei vár alatti csodaszép völgyben keletkezett Hrachovište község. A patakok neve máig megőrződött, bár valamelyes változásokkal. A középkorban a Krajnětől Hrachovištén, Višňovén Csejtébe folyó patakot Dudvágnak nevezték. A Dudvág nevet azonban manapság csak a hrachovištei hídtól számított szakaszra értik és használják, vagyis onnantól, ahol két patak, a Krajněből folyó Jablonka és a nyugatról folyó Turanka összefolyik. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy maga a Turanka is két patak összefolyásából keletkezik, Hrachovište határában a Kostolník-patakból, mely Kostolněből folyik, és a Trstie-patakból, mely Vaďovce faluból folyik. A patakot szabályozása előtt Teplíce néven is ismerték, de csak a Turanka és a Jablonka összefolyásáig. Érdekes, hogy a Stará Turán és Vaďovcén átfolyó patakot egy 1392-es okirat meleg vizüként említi. Ma épp fordított a helyzet. A lassabban csordogáló és zavarosabb Jablonka a melegebb, a gyorsabb, az áttetszőbb Turanka lényegesen hidegebb. (Itt szeretném megköszönni Csanda Gábor úrnak, a Fórum folyóirat főszerkesztőjének szíves adatközlését és a szlovák nyelvű szövegrész fordítását.) A II. katonai felmérés Csejte falunál nem jelöli a Jablonka-patakot, csupán a Dubovát és az abból kiszakadó Dudvágot.

őket.⁴ Maga Nádasdy Pál, a birtok ura, a család grófi rangjának megszerzője korán meghalt (1598–1633), özvegye később Forgách Ádámhoz ment feleségül. A dokumentum második feljegyzője főként Nádasdy Ferenc lefejezésével és birtokainak elkobzásával foglalkozik.

Érdeemes néhány gondolatot szólnunk a XVII. századi írott magyar nyelvről is. Ismert, hogy egy írásos nyelvemlék mindig szabályosabb és archaikusabb a köznyelvnél. Megőriz sok olyan nyelvi mozzanatot, amely egy korábbi – ez esetben XVI. századi – nyelvállapotot tükröz. Mint fentebb említettem, jelen dokumentum szerzőjét nem ismerjük. Az viszont biztos, hogy tanult, írástudó volt, fogalmazása pontos és egyértelmű. Választékosan használta a korabeli magyar nyelvet, s jól tudhatott latinul is. Álljon itt néhány példa a feljegyzéséből. Néhány szót ma már nem abban a jelentésben ismerünk, mint amelyben ő használta. A *jószág* nála nem a háziállatokra (szarvasmarhák, lovak stb.), hanem az egész birtokra, földekre, kastélyra, vártulajdonra is vonatkozik. Az *asszony ember* kifejezést a nőkre használja. A *kézfogása volt* pedig az eljegyzés szavunknak a megfelelője. Az akkori magyar nyelv még nem ismeri az *a* határozott névelőt (*az koronáért, az császár, az kit*), sőt, két ízben az *ez* szót is névelőként használta az írója (*ez nyár, ez világból*). A *meghalván, megholt* szintén régi szóalakok. Kedveli a tömör, szenvedő igéket alkalmazni: *eltemtetetik, adatott, megkereszteltetik, vétetik*. Ezen archaikus elemek mellett feltűnik, hogy egy ízben használja a csak később elterjedő *-né* asszonyképzőt, ráadásul nem is tulajdonnéven, hanem közszón: *majorosné*. Olyan nyelvjárási jelenségeket is olvashatunk írásában, amelyek még ma is élnek a nyugati, nyugat-dunántúli régióban. Ilyenek: *gyüttek ~ gyöttek, testit, ispánnyal*, valamint az inessivusi *-ben* helyrag helyett az illativusi *-be* toldalékot (*Újhelbe, Szepesbe*).

A középkori Csejte életéről még egy másik, rövidke írásban is találunk egyetlen momentumot.⁵ 1630 novemberében a vár kapitánya, bizonyos Georgio Bada elrendeli, hogy a várkápolnában lévő kis haranggal „*estuéli és regveli imadsaghokra való jelek adassanak*”. E rövid idézetből az derül ki, hogy ez idáig nem volt szokásban Csejten a reggeli és esti harangozás. Érdekes, hogy a déli harangszóról nem történik említés a feltehetően olasz származású kapitány részéről. A nyelvemlék közlője megjegyzést fűz e mondathoz: „Nevezetes, hogy 1630-ban a déli harangozás még nem dívott...” E tanulmány szerzője is tesz megjegyzést az előzőhöz: lehetséges, hogy a déli harangszót már nem kellett szabályozni, mivel az korábban is szokásban volt, ezért maradt el az utasításból.

A déli harangozást a keresztény templomokban III. Calixtus pápa rendelte el 1456. június 29-i bullájában, hogy ezzel imára szólítsa a keresztényeket, a magyarországi seregek törökök elleni győzelméért. Körülbelül egy hónappal később, július 21–22-én Hunyadi János és Szilágyi Mihály Nándorfehérvárnál vissza is verte a török támadást. Ennek emlékére először Magyarországon lett szokás a déli harangszó, az ekkor elmondott imádságok lettek a hálaadás imái.⁶ Később innen terjedt el a győzelem emlékére utaló szokás Európa többi keresztény országában, majd az egész világon. Véleményem szerint az itt leírtakból az következik, hogy közel kétszáz év elmúltával már nem volt szükség instrukcióra a déli harangszót illetően.

E rövid tanulmány is bizonyítja, hogy a Nádasdy család e birtoka, Csejte település és vára jelentős szerepet töltött be a XVII. századi Magyarország életében.

Fülöp László

⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal VIII. Pest, 1861. 19.

⁵ Podhradczky József: Kisebb közlések I–VI. Történelmi Tár. Pest, 1861. 240. (VI. közlemény)

⁶ Akadémiai kislexikon I. Akadémiai Kiadó. Bp., 1989. 411.